

temetetlenül feküdtek, és akiket Debrecen felé menet a magyaroknak kellett homokkal betakarniuk. „Csodás játéka a sorsnak; [...] hogy mi tessük azokat, kik bennünket jöttek temetni” – olvasható Egressy Ákos feljegyzései között.

A 334 oldalas, igényesen kivitelezett, keményfedeles kötet borítóján Than Mór vízfestménye látható Buda várának bevételeéről. A kép központi figurája Inkey Kázmér őrnagy, aki kivont szablyával vezeti a 47. honvédszászlóalj katonáit, míg a hátlapon Püspöky Grácián alakja látható. A kötetben található 214 darab illusztráció – köztük csatajelenetek, táblázatok és színes térképek – érdekfeszítőbbé, egyben követhetőbbé teszik a művet. A tájékozódásban és az említett személyek beazonosításában segítenek a különböző fekete-fehér és színezett litográfiák, fa- és acélmetszetek, víz- és olajfestmények, valamint ceruzarajzok. A zászlóalj részletes csapatmozgásainak követését a kötet végén található 23 db színes térkép segíti. Leheletnyi kritikaként felröható, hogy néhol szerencsésebb lett volna a térképeket a kötet szöveges részébe (is) beilleszteni, így lapozás nélkül lehetne elhelyezni a történéseket a földrajzi térben. Bár a közreadó szándéka szerint a kötet az iskolás korosztály számára oktatási segédanyagként is alkalmazható, a gazdag képanyag és térképmelléklet ellenére is elsősorban a szakmai közegnek és a téma iránt elhivatott olvasóknak ajánlható.

Zárásként hadd idézzem fel a kötet számomra legértékesebb üzenetét, melyet Egressy Ákos hadnagy visszaemlékezése őrzött meg, miszerint a honvéd legénység a többszörös túlerővel szemben sem akarta letenni a fegyvert: „halva igen, de élve nem kapitulálunk” (291. o.) – hangzott el az egyöntetű fogadalom 1849. augusztus 10-én az aradi táborban.

Gulyás Adrienn

ROSONCZY ILDIKÓ

A BIZTOS GYŐZELEM TUDATÁBAN

Miklós cár és fővezére az 1849-es magyar hadjáratról orosz levéltári források alapján

*(Magyar Napló, Fókusz Egyesület, Budapest, 2021. 348 o.
ISBN 978-615-5641-50-3)*

Az 1849 nyarán bekövetkező invázió volt az első alkalom, hogy az „Északi Koloszus” döntő módon avatkozott be Magyarország történelmébe, hiszen a szabadságharc során kialakult, az addig jobbára döntetlen körüli helyzetet egyértelműen az orosz fél billentette a császári-királyi oldal javára. Ez a hadjárat így kezdettől a magyar érdeklődés homlokterébe került, ám az alapos, levéltári forrásokra épülő kutatások előbb az orosz levéltárak bizonyos fokú zártsága, utóbb a szinte 1980-ig tartó ideo-

lógiai megkötések miatt viszonylag szerény eredményeket hoztak. 1990 óta azonban egyre-másra jelentek meg a vonatkozó korábbi orosz összefoglalók, forrásmunkák, visszaemlékezések magyar fordításai, valamint komoly levéltári kutatásokon alapuló szakmunkák is. Ezek már egyre jobban megmutatják a korábban monolit tömbként kezelt cári hadsereg vezetőinek, tábornokainak és tisztjeinek egyéniségét, a hadsereg belső életét, illetve a hadjárat lefolyását orosz szempontból. E művek sorába illeszkedik Rosonczy Ildikó tavaly megjelent újabb munkája, amelyben az orosz beavatkozás történetének elsőszámú szakértője I. Miklós cárnak és hadserege fővezérének, Ivan Fjodorovics Paszkevics tábornagnak a magyarországi hadjárat alatt folytatott levelezését mutatja be.

A kötet első felét egy igen alapos tanulmány alkotja, amelynek bevezetőjében a szerző röviden felvázolja az invázió előtörténetét és indokait; bemutatja, hogyan változtak az orosz elképzelések az alkalmazandó erők mértékét és a főparancsnok személyét illetően, míg végül Paszkevics tábornagy közel 200 000 fős haderővel megindult a magyar határ felé. Emellett olyan témákat is igyekszik tisztázni, mint I. Ferenc József osztrák császár meg nem történt kézcsokjja a cárnak, vagy az 1945 utáni hivatalos magyar marxista történetírás feltűnő érdektelensége a beavatkozás iránt, illetve ügödöntő szerepének tudatos torzítása, kisebbítése. Végül Rosonczy ismerteti, hogyan sikerült az orosz levéltárakban rábukkanni I. Miklós és Paszkevics egymáshoz írt leveleire, illetve köszönetet mond azon orosz, francia és magyar szakembereknek, akik segítették kutatásait.

A tanulmány első fejezete magával Paszkeviccsel foglalkozik, bemutatva azt az utat, amelyet bejárva az egyszerű kozák felmenőkkel rendelkező fiatal nemes élete végére az orosz haderő főparancsnokává, I. Miklós cár elsőszámú tanácsadójává és – mondhatni – szinte bizalmasává vált. Ivan Fjodorovics Paszkevics 1782. május 19-én született Poltavában, ahonnan előbb a szentpétervári hadapródiskolába, majd a cári gárdába került mint I. Pál cár szárnysegéde. 1805-től átlépett a hadsereghez, amely kötelekében végigharcolta a napóleoni és a török háborúkat, ahol mindvégig kitűnt bátorságával, vállalkozószellemével és gyors helyzetfelismerésével. 1810-től már vezérőrnagy, az 1812–14. évi hadjáratokban hadosztályparancsnok. Párizs bevétele után I. Sándor cár mutatta be Miklós hercegnek, akivel hamar elmélyült a kapcsolata, ami meghatározta további pályafutását is. I. Miklós 1825-ben bekövetkező trónra lépése után Paszkevics már hadtestparancsnok főhadsegédként az új cár legmegbízhatóbb támasza lett. Sorra kapta a legnehezebb feladatokat, amelyeket sikeresen oldott meg: Perzsiát 1828-ban, a Török Birodalmat 1829-ben, míg a lengyel felkelést 1831-ben győzte le, amiért cserébe tábornagy, Jereván grófja, majd Varsó hercege, emellett szinte az összes magas rangú orosz kitüntetés birtokosa lett. A Lengyel Királyság helytartójaként és az 1. (nyugati) hadsereg parancsnokaként a birodalom egyik legfontosabb emberének számított, így nem csoda, hogy a „magyar lázadás” 1849-es leverésére is őt küldte a cár. Utolsó feladata a krími háborúban a dunai hadsereg vezetése volt, de itt

már nem ért el különösebb eredményeket, és patrónusát alig egy évvel túlélve, végül 1856. február 1-jén halt meg Varsóban.

Noha rendkívül sikeres pályát futott be, származása miatt mindvégig parvenünek, felkapaszkodott „jöttmentnek” tartotta a régi orosz arisztokrácia és a tábornoki kar, amelynek tagjai között szinte csak ellenségei, illetve irigyei voltak, ami személyiségére is negatívan hatott. A kortársak jellemzése szerint az állandó bizalmatlanság, gyanakvás, hiúság, önteltség, a lenézéstől való rettegés élete végére már meglehetősen eluralkodott a tábornagyon, és ez befolyásolta tevékenységét is. A kötet első részét az orosz historiográfia Paszkevics hadvezéri képességeiről és történelmi szerepéről szóló összefoglalója zárja, amelyben Rosonczy Ildikó a 19. század végétől napjainkig mutatja be a különböző korszakok szakértőinek értékeléseit, amelyek a „szimpla középszerű tábornok” minősítéstől egészen az orosz történelem kiemelkedő hadvezéréként való besorolásáig terjednek.

A tanulmány második fejezete az 1849. évi nyári hadjáratral foglalkozik, és azt az orosz fél szemszögéből mutatja be. Noha maga Paszkevics a hadjárat után I. Miklós számára készített összefoglalójában úgy állította be a történeteket, mintha kezdetől manőverezéssel szándékozott volna kikényszeríteni a sikert, ami be is következett, ez azonban nem állja meg a helyét. A haditerv szerint ugyanis a határt több oszlopban átlépő orosz csapatoknak az egyesülés után Pest felé kellett előrenyomulniuk, hogy valahol a magyar főváros és Komárom között a cs. kir. fősereggel együttműködve a magyar főerőket bekerítsék, döntő csatára kényszerítsék, majd megsemmisítsék. Noha az orosz haderőnek a hadjárat első szakasza végén, 1849. július 15–17. között Vácnál sikerült végül megütköznie a magyar fősereggel, az azonban vissza tudott vonulni, ami új helyzetet teremtett. A szerző érzékletesen mutatja be az első szakasz eseményeit, és megjegyzi, hogy noha ez nagyjából az orosz tervek szerint zajlott, a kolerajárvány, az utánpótlási nehézségek, valamint a magyar fél erőinek túlbecslése miatt a cári haderő már ekkor lassabban haladt előre a vártnál, és végül a cs. kir. haderővel való kapcsolatfelvétel is meghiúsult. A második szakasz pedig még inkább az orosz fél elvárásaitól eltérően alakult. A Görgei Artúr tábornok vezette magyar hadsereg ugyanis nemhogy kicsúszott a tervezett átkarolásból, hanem Miskolc környékén elvágta a cári főserég utánpótlási vonalát, majd a Sajó és a Hernád vonalán megállva rajta is maradt azon, innen pedig semmilyen frontális támadással nem sikerült kimozdítani. A megoldást végül a Tiszafürednél végrehajtott átkelés hozta meg Paszkevics számára, ám a feldunai hadsereg bekerítése megint nem sikerült: csak oldalvédjét tudta augusztus 2-án Debrecennél megverni. A tábornagy eredeti elképzeléseitől eltérően egyre délebbre kényszerült vonulni, miközben ellátása igencsak akadozott. Így szinte megváltásként érte a hír, miszerint Görgei hadserege augusztus 13-án önszántából kapitulált az elővédet képező III. orosz hadtest csapatai előtt. A fejezet záró részében Rosonczy Ildikó az orosz szemtanúk és szakértők szemüvegén keresztül értékeli a tábornagy hadvezetését, és joggal állapítja meg, hogy a kortársak bírálata többnyire

igaznak bizonyult: Görgei attraktív hadvezetése mellett Paszkevicz hibái döntő mértékben hozzájárultak a hadjárat elhúzódsához.

A tanulmány harmadik fejezete az orosz főparancsnok leváltásának kérdését járja körül. Mivel a bevetett cári haderő mérete, kiképzettsége és fegyelme szinte előre garantálta a sikert, a hadjárat vontatott menete miatt I. Miklós udvarában hamar felütötte fejét az elégedetlenség. Paszkevicz ellenfelei és riválisai természetesen mielőbb igyekeztek felhasználni ezt, hogy ellenlábasukat megbuktassák a cárnál. I. Miklós türelme viszont egészen augusztus elejéig tartott, és csak e hónap 6-án írott levelében adott hangot erőteljesebben elégedetlenségének. Paszkevicz azonban részben a külső viszonyokra, részben saját parancsnokai hibájára hivatkozva megbékítette uralkodóját, és noha maga is felvetette, hogy lázas betegsége miatt a hadműveletek elnyúlása esetén átadná a főparancsnoki pozícióját, a cár közös múltjuk és a presztízs miatt is végül kitarított személye mellett. A szerző részletesen bemutatja azt a töbttényező „játszmát”, amelyben I. Miklóst egyszerre próbálta befolyásolni saját udvara, a bécsi kormányzat, illetve a bevetett orosz hadsereg elégedetlen tábornoki és tisztikara, de a régi bizalmi kapcsolat végül döntőnek bizonyult.

A tanulmány negyedik fejezete az orosz fél tárgyalásokhoz és amnesztiához való viszonyát ismerteti. A szerző itt részletesen bemutatja, hogyan került sor a két hadsereg közötti kapcsolatfelvételre, amely aztán a magyar kormány tárgyalási kísérleteihez is elvezetett. Paszkevicz azonban a cár utasításainak megfelelően mind a „lázadozó” kormányzat, mind annak hadserege felől érkező, akárcsak baráti gesztusokat is eleve elutasította, és erre utasította alparancsnokait is. Így abban, hogy békésen végbemehegett a fegyverletétel gróf Fjodor Vasziljevics Rüdiger lovassági tábornok csapatai előtt a Világos alatti szőlői mezőn, a nevezett tábornoknak komoly szerepe volt. Az amnesztiával kapcsolatban Paszkevicz – uralkodójához hasonlóan – már békülékenyebb hangot ütött meg, de ezt nem a „lázadókkal” való rokonszenv, hanem csak a császári-királyi félénél józanabb politikai szemmérték: az Osztrák Császárság nagyhatalmi állásának fenntartása ösztönözte. Ez okból mind Paszkevicz, mind pedig Rüdiger tett bizonyos lépéseket a fogoly magyar tábornokok és tisztek érdekében, de I. Miklós cárhoz hasonlóan megelégedtek a homályos osztrák ígérekkel a törvényes bírósági eljárások után adandó amnesztiáról.

A tanulmány utolsó, ötödik fejezete a Varsóban tartózkodó cár és hadserege közti kapcsolattartást vizsgálja. Noha ekkor már rendelkezésre állt a vasút, és a postaútvonalak is jól működtek, I. Miklós nem elégedett meg Paszkevicz leveleivel, hanem rendszeresen küldött futárokat is az orosz főhadiszállásra, hogy a hadsereg helyzetéről és hangulatáról tájékozódjon. Ezek egyrészt a cári segédtsztek, másrészt pedig a tábori vadászok altisztjei voltak, akiktől a cár így egyszerre tudott „felülről” és „alulról” is képet kapni, akár élőszóban is az eseményekről. A háborús viszonyok között azonban ez nem volt veszélytelen vállalkozás: több futár is fogságba esett, két tábori vadász pedig csak Komárom kapitulációjával egyidőben szabadult ki 1849 szeptemberében.

A kötet második felét alkotja a tulajdonképpeni okmánytár, amelyben I. Miklós és Paszkevicz a hadjárat alatt egymáshoz írott, összesen 46 levele, valamint a tábornagy 1850-ben írt két utólagos feljegyzése, illetve az ahhoz csatolt 3 levél kapott helyet. Noha I. Miklós leveleit Paszkeviczhez Alekszandr Petrovics Scserbatov, a tábornagy életrajzírója már korábban közreadta, és annak vonatkozó része magyar nyelven is napvilágot látott¹, ám az orosz fővezér uralkodójához írt jelentései eddig nem voltak ismereteseek. Rosonczy Ildikó azonban kutatásainak köszönhetően a Moszkvában lévő Oroszországi Állami Hadtörténeti Levéltárban, a hadügyminisztérium iratanyagában megtalálta Paszkevicz 25 eredeti levelét a cárhoz, míg a Szentpéterváron található Oroszországi Állami Történeti Levéltár Paszkevicz-gyűjteményében a tábornagy leveleinek fogalmazványait, egyéb feljegyzéseit, illetve a magyar hadjáratról készített utólagos összefoglalóit is fellelte. A két levélíró küldeményeit most egymással párban, kronológiai sorrendben adta közre, amelynek köszönhetően eddig még nem tapasztalt mélységben láthatunk bele a cár és a tábornagy kapcsolatába, terveikbe, illetve magának Paszkevicznek a gondolataiba is.

A levelezés első darabja a tábornagy 1849. június 19-én (a Julián-naptár szerint június 7-én) Bártfán kelt levele, míg az utolsó I. Miklós cár Varsóban, augusztus 25-én írott üzenete. A levélváltás lényegében teljesen folyamatos: a két fél szinte postafordultával értesítette egymást a harctéren, illetve a hátszországban, valamint a külföldön történekről. Paszkevicz igyekezett mindenről alaposan tájékoztatni koronás urát, aki többnyire egyetértőleg nyugtázta ezeket, illetve egy-egy észrevétellel, felmerült problémával kapcsolatos megoldással segítette „atyai parancsnokát”. A hadjárat első felében nem is voltak köztük nézeteltérések; minden kis sikeres összecsapást nagy elégedettséggel vettek tudomásul, és közös meggyőződésük volt, hogy a magyar főváros közelében a játszma hamarosan véget ér. Ám az 1849. július 15–17. között vívott váci csatától kedvezőtlen fordulatot vett a hadjárat. Paszkevicz, akit valamilyen lázas betegség is kínzott, egyre inkább elvesztette az események feletti kontrollját. Eredmények híján leveleiben egyre nagyobb teret szentelt a cs. kir. főszereg alkalmatlanságának, illetve parancsnoka, Julius von Haynau tábornagy összerúgásának, amely akadályozója a sikeres együttműködésnek, míg saját seregével kapcsolatban egyre többet hibáztatva alparancsnokait, akik közül többeket megrovásban részesített, valamint leváltott. Görgei hadseregét azonban továbbra sem tudta megsemmisíteni, amit I. Miklós egyre nehezebben tolerált, és végül augusztus 6-án írt levelében határozottan hangot is adott elégedetlenségének. A cár azonban, akit közben több családi tragédia is ért, nem vesztette el bizalmát Paszkevicz iránt, aki végül a magyar főszereg lefegyverzésével zárta a hadjáratot, noha ebben a főszerep Rüdigernek és Görgeinek jutott. A tábornagy augusztus 16-án a szőlői fegyverletételről írott leveléből árad a megkönnyebbülés, a cár válaszleveléből nemkülönben: az orosz erőfölény ellenére

¹ Scserbatov, A. P.: Paszkevicz Magyarországon. Ford. Gerencsér Zsigmond. Budapest, 1984.

egyre inkább elhúzódó, mind kínosabbá, veszteségebbé és költségesebbé váló hadjáratot sikerült dicsőséggel zárni. Az utolsó levelek már a kivonulás menetrendjével, a hadifoglyok sorsával, illetve a politikai következményekkel foglalkoznak.

A dokumentumgyűjtemény végén kapott helyet Paszkevicz utólagos összefoglalója a magyar hadjáratról, illetve az ehhez tartozó három melléklet. A tábornagy valószínűleg csak a hazatérés után szembesült azzal, milyen elégedetlen volt működésével a cári udvar zöme, valamint a vele ellenséges tábornoki kar. Ennek ellensúlyozására és uralkodója korábban igényelt tájékoztatására készült el az az írás, amelyet Pjotr Kononovics Menykov tábornoki alezredes, az orosz fővezér beosztottja állított össze 1850-ben, majd orosz nyelven 1851-ben Szentpéterváron, németül pedig 1851-ben Berlinben jelent meg nyomtatásban.² A munka során számos feljegyzés született Paszkevicz kezétől, amelyeket Menykov csak 1875-ben publikált. Az utólagos beszámoló most először olvasható magyarul, az alezredes megjegyzéseivel és lábjegyzeteivel kiegészítve. A két részre osztható feljegyzésen vörös vonalként húzódik keresztül a tábornagy öngazolási kísérlete, melyben azt igyekszik bebizonyítani, hogy minden terv szerint történt, és a hadjárat elhúzódása főleg a cs. kir. hadsereg és Haynau inkompetenciájának, másrészt a külső körülményeknek (kolera, ellátási gondok), illetve az orosz alparancsnoki kar önféjűségének köszönhető. A három levélmelléklet közül az első kettő a cs. kir., illetve a cári főparancsnokság Arad kapitulációja körüli diplomáciai „pengeváltásának” körülményeivel, míg a harmadik Haynau 1850-es leváltásával foglalkozik.

Az igényes kiállítású, színvonalas kötetet bibliográfiaként is helytálló rövidítés-jegyzék, személy- és helynévmutató, valamint képmelléklet zárja.

A könyvben, mint minden munkában, előfordulnak kisebb betű- és nyomdahibák, valamint elírások is. A „jól takart állás” helyett célszerű inkább a „jól fedett állás” kifejezést használni (67. o.). A Görgey Ármin-féle különítmény nem július 12-én, hanem már július 2-a után csatlakozott a főszereghez, így részt vett a július 11-i komáromi csatában is (170. o. 365. lábjegyzet). Az 1849. június 28-i tokaji átkelésnél az orosz csapatok aligha Knezic Károly tábornok katonáit szorították vissza, mivel ő június 20-ig a III. hadtest parancsnoka volt, leváltása után pedig a fővárosba távozott, és csak július közepén került az ekkorra már dandárerejűvé növelt tokaji különítmény élére (172. o. 371. lábjegyzet). Az „ütközetet adnak” helyett célszerűbb az „ütközetet vállalnak” kifejezést használni (181. o.). Jó lett volna, ha az orosz ezredek erejének közlésekor kiderül, hogy a „sor” kifejezés hány katonát takar a korabeli terminológia szerint, illetve kérdéses, hogy a miskolci orosz helyőrségben tényleg volt-e cs. kir. zászlóalj is (mindkettő 184. o.). 1849. július 11-én már a harmadik és nem a második komáromi

² Utóbbi: *Neidhardt, Heinrich von* (valójában *P. K. Menykov*): Bericht über die Kriegsoperationen der russischen Truppen gegen ungarischen Rebellen im Jahre 1849. Berlin, 1851. Ezzel kapcsolatban lásd még *Rosonczy Ildikó*: Paszkevicz tábornagy és a hadtörténész Menykov az 1849-es magyar hadjáratról. *Hadtörténelmi Közlemények*, 134. (2021) 2. sz. 349–381. o.

csatára került sor (190. o. 410. lábjegyzet). Végül: Christian Götz vezérőrnagy cs. kir. hadosztálya 1849. április 10-én Vácnál csak kb. 7000 fővel rendelkezhetett, nem pedig több mint 8250 fővel (202. o. 436. lábjegyzet).

A fentieket leszámítva a recenzens csak ajánlani tudja ezt a kiváló munkát mindenkinek, aki behatóbban meg akar ismerkedni az 1849. évi orosz inváziós hadsereg hadműveleteivel, azok hátterével, Paszkevicz tábornaggyal, valamint felettesével, I. Miklós cárral.

Kemény Krisztián

KRÁMLI MIHÁLY

AZ OSZTRÁK–MAGYAR MONARCHIA CSATAHAJÓI, 1904–1914

(HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, 2018. 398 o.

ISBN 978-963-7097-95-9)

Krámlí Mihály az itt ismertetett kötetben az Osztrák–Magyar Monarchia haditengerészetének azt a sorsdöntő tíz évét vette górcső alá, amelynek eredményeképpen az államszövetség már önálló dreadnought csatahajóosztállyal (TEGETTHOFF-osztály) képviselhette tengeri érdekeit az I. világháború idején. A szerző mindjárt a könyvének első oldalán világossá teszi, hogy kutatási területe sem mentes a helytelen megállapításoktól, valamint a különféle legendáktól. A továbbiakban mindent megtesz annak érdekében, hogy az „ahogy valójában történt” rankei elvnek megfelelően mutassa be az osztrák–magyar hadihajóépítést az I. világháborút megelőző időszakban.

Az egyetemes történelmi áttekintés során Krámlí a 19. század végétől kezdve veszi sorra a nagyhatalmi ambíciókat, összevetve az egyes nagyhatalmak haditengerészeti koncepcióit, illetve azok megvalósíthatóságát. Tömören, mégis informatív módon mutatja be a jelentős hatású admirálisokat és politikai vezetőket. A továbbiakban is egyetemes történelmi látószögben vizsgálódik, amivel az osztrák–magyar flottaprogram megismerését és értékelését egyaránt jelentősen megkönnyíti. Kellő figyelmet kapott részéről az a sajátosság, amely szerint az Osztrák–Magyar Monarchia számára a fő vetélytárs – a fennálló katonai szövetség ellenére – mindvégig az olasz flotta volt, és a hajóépítési terveket is alapjaiban ez határozta meg. Ami az egyes országok haditengerészeti fejlesztéseit illeti, világossá válik, hogy a hadihajó-, majd a dreadnought-építést mindegyik tényleges vagy egykori tengeri hatalom ambicionálta. Közülük voltak, amelyek csak a tervezésig jutottak el (egyebek mellett Portugália, Hollandia), megint mások csak egyetlen egység vízre bocsátásáig (Spanyolország, Chile). Az Osztrák–Magyar Monarchia volt a nagyhatalmi rangsorban az utolsó – egészen pontosan a nyolcadik –, amelyik még önálló hadihajó-, majd dreadnought-osztályok